

בעקבות מרחבים ב'

בקיץ תשמ"ז יצא לאור ספר מרחבים ב', ובעקבותיו הגיעו תגובות רבות. רובן – ברכות והודאות, שירות ותשבחות, ומיעוטן – דברי הערה ותגובה. להלן פורשים אנו אחת מהן, כולל משא-זמתן שהביאה אחריה.

הנושא הנדון סובב את מאמר הפתיחה לספר, מאמרו של הרב יגאל שפרן: "אברהם מתיעץ על המילה?". לא כאן המקום לשוב ולפרט את הרעיון כולו, ונסתפק במה ששייך להתכתבות שלפנינו. הובא שם ציטוט מספר "דברי אליהו" לפר' וירא, שם נומקה סיבת התיעצותו של אברהם על המילה עם ענר אשכול וממרא, לפי ש"נוח היה לו להפסיד משכרו הטוב, ורק לקבץ מאמינים בעולם". הוה אומר: מוכן היה אברהם שלא לקיים צווי בורא, אם קיום הצווי עשוי להרחיק ממנו ברואי עולם! דברים אלה עוררו את עיונו ותשומת לבו של ר' אברהם רון שליט"א, מי שהיה מנהל האגף לחינוך דתי, והוא שלח את המכתב הנדפס להלן (א). הדיון המשיך במכתב תשובה וכו' – ולהלן פרושים כולם.

א

ב"ה, ה' באלול תשמ"ז

לרב יגאל שפרן יצ"ו
שלום רב

אסיר תודה אני לכם על "מרחבים" כרך ב', שהואלתם לשלוח לי. הספר משופע בחומר נאה ומשובח, רק תבל שמועט ביותר בו החומר הדידקטי; הרי בכל זאת מרחבים הוא מוסד להכשרת מורים.

בעיון רב קראתי את מאמריך היפה והמעמיק, ובהניתי, אולם לא אוכל שלא להעיר על הקטע מדברי הגר"א (בע' ז), מתוך הספר "דברי אליהו", שממנו עולה שאילו היו שלשת הריעים יועצים לו שלא למול, לא היה מל. על קטע זה בנית את עיקר דבריך.

קטע זה מעורר את השאלה, שנידונה בהבלעה במאמרו המפורסם של ג' שלום, מצוה הבאה בעבירה, על זכותו של האדם להכריע שלא לציית לדבר ה', כי הוא מעדיף צו אחר. כידוע מחלוקת היא במצוה הבאה בעבירה אם הפסול הוא מדאורייתא או מדרבנן (כלומר אם זה שלא יצא ידי חובתו הוא מדאורייתא או מדרבנן), וראה בשדה חמד כרך ד',

כללים, מערכת המ"ם, כלל ע"ז ס"ק ב', – אבל לגבי עצם האיסור שמשום כך, אין מחלוקת. וראה הל' אסורי מזבח פ"ב ה"ט וז"ל: אין מביאין וכו' ואם מביא לא נתקדשו. ע"כ שהבחין בין האיסור לבין הפסול, ושניהם אסורים. וראה בשדה חמד שם ס"ק ג'. אמנם מצאנו בהוריות י' ע"ב: גדולה עבירה לשמה וכו', אלא ששם מדובר בשני צוויים של ה', האחד איסור עריות והשני מצות הצלת ישראל. שתיהן מצוות כלליות, שנאמרו לאו דוקא לאותו מאורע, ויעל דנה שהמצוה השניה דוחה את הראשונה. וכעין זה יש הרבה: עשה דוחה ל"ת, ועוד. אבל לגבי מצות מילה לאברהם, הרי מדובר על צו מיוחד לענין הנדון, והרי הקב"ה יודע את החשש שזה ירחיק את הגויים מלהתגייר. כאן אין זה מתקבל על הדעת שיש רשות לאדם להכריע בהבנתו, גם כנגד הצו האלקי המפורש והמיוחד למצב הזה. שם, בענין יעל, נתן בותן התורה לאדם את הזכות לדון ולשקול, ע"פ כללים שנמסרו לנו, להעדיף מצוה אחת על חברתה. אבל כאן, גבי אברהם, כשישנו צווי מפורש למצב הזה, ברור הוא שהקב"ה רצה שינהג כך, על כל החששות בענין זה, ולא יתכן שהאדם יכריע לפי הבנתו. ושוב, אמנם בב"ב ט"ז ע"א נאמר וז"ל: שטן ופנינה לשם שמים נתכוונו ע"כ. אבל מי יאמר לנו דשפיר עבדי, ושלכתחילה כך ההלכה. אגב ההשואה של פנינה לשטן אינה מחמיאה לה.

גם בהמשך אותה סוגיא כתב גבי איוב שהיה גוזל שדה מיתומים, משביחה ומחזיר להם ע"כ. אבל כבר נאמר ביד רמה לב"ב וז"ל: והני מילי באומות העולם, אבל בישראל כי האי גזונא לאו מעליותא היא, דגרסינן בפ' איזהו נשך: לא תגנוב ע"מ לשלם תשלומי ד' וה' ע"כ. וראה גם בהגהות ר' מתת' שטראשון בסוף ב"ב לרף נ"ד ע"א שטען שהגירסא הנכונה היא: נוטל שדה מיתומים. ושוב במדרש במדבר רבה כ"ב ד' נאמר שמרע"ה נצטוה: נקום את נקמת בני ישראל במדין, ובכל זאת לא הלך שמה בעצמו, אלא שלח שמה אחרים, כי סבר שאין זה מוסרי שהוא יכה את מדין שקלטו אותו כשנימלט מפני פרעה. וכן גם בילקוט שמעוני, סוף רמז תשס"ד, שלמרות שה' ציוה את משה: "והתגר בו (בסיחון) מלחמה", בכל זאת פתח בקריאה בשלום. והובאו הדברים ברש"י לדברים ב', כ"ו. וראה בבמד"ר י"ט, ל"ג, שזה אחד מג' דברים שאמר משה לפני הקב"ה והסכים עמו, ואפילו אמר לו "למדתני עיי"ש.

אלא ששם לא החליט משה שלא לקיים את צו ה'. הוא רק חיפש דרך למלא את כל ציווי ה', הן את הציוויים הישירים והמיוחדים בדבר הנקמה במדין וההתגרות בסיחון, ובו בזמן גם את הציוויים האחרים של ה' בדבר הכרת טובה ופתיחת מלחמה בקריאה לשלום. וראה בענינים כעין אלו את דבריו הנפלאים של ר' נתן צבי פינקל זצ"ל, ה"סבא מסלבודקא" בספרו "אור הצפון" ע' ר"ד – ר"ה. כללו של דבר אין זה מתקבל על הדעת שאדם יוכל להכריע בין שני ציוויים של ה' שלא לפי הכללים המקובלים בידינו (עשה דוחה ל"ת וכדומה), וזה רק בשני ציוויים שנאמרו באופן כללי ולא דוקא למצב מסוים דוקא. במקרה האחרון, כמו בציווי לאאע"ה על המילה, לא יעלה על הדעת שאברהם

זכאי להחליט שיש מצוה הנראית לו עדיפה על מצות המילה, ואפילו במחיר הויתור על שכר טוב.

לכן נראה לע"ד שאותו קטע מהספר "דברי אליהו", לא יצא מפה קדוש של הגר"א. וידוע הוא שדברים רבים שנמסרו בשם הגר"א, ובתוכם ספרי הליקוטים של פירושיו לתורה, לא הגר"א חתום עליהם, והם טעונים בדיקה. אין לי ספק שתלמיד טועה שמע מה ששמע ולא בדקן, ורשם מה שרשם.

ואסיים בדברי התנחומא לבראשית פ' וירא סי' כ"ב שהשטן אמר לאברהם בנסיון העקדה: תשמע מן המשטין ותאבד נפש שתחייב עליה בדין?! אמר לו (אברהם לשטן) לא המשטין היה אלא הקב"ה יתברך היה, לא אשמע ממך. כלומר אברהם טוען ששמע את זה מפי ה' עצמו ולכן אע"פ שכרגיל זה רצח ומתחייבים על זה בדין, וזה בלתי מוסרי, ומוסר אף הוא ציווי אלוהי, ושפיכות דמים היא איסור של ה', אבל כיון ששמעתי צו ישיר על המקרה הזה, הרי עלי לקיימו, ואין אני אדון לדון בזה לפי שכלי או מצפוני. אם אכן אני צודק, כי אז יש צורך לתקן את הרושם שיכולים הדברים לעשות אצל התלמידים, וכמובן בדרך נאה ועדינה.

אסיים בדברי הקודמים שכללית המאמר יפה, וגרם לי הנאה. ואני מאחל לכם שנה טובה וכוח"ט

בידידות

א. רון

ב

שיל"ת, י"ב אלול תשמ"ז

לרבני המופלג בתורה, עוטה האורה בטהרה, מקים עולה של הוראה, משמח בדבר ה' – זאת הלכה, כרון יחד כוכבי בוקר וכו' – ר' אברהם רון שליט"א. אחדשה"ט ביקר.

מכתבך רצוף צוף הפנג הגיעני זה עתה, ואני ממחר להשיבו כפי הנראה לענ"ד בעיון ראשון – ובקצירת האומר – מפני הכבוד ומפני היראה, כרוב מעלתך הרוממה (הן זכרנו לך חסד נעורייך, חסד לאברהם, עד מה ממחר היית להיות לנו לעזר בעניני מרחבים):

איני יכול שלא להתפעל ולהתפעם מההיקף ומעוז הדברים שכתבת בענין "אברהם מתייעץ על המילה" שבקובץ מרחבים ב', שיצא לאור השתא. ברם איני יכול לקבל כ"כ בקלות את הסברה שדברי קודש המיוחסים לגר"א דור ודורותיים – תלמיד טועה כתבם. פתרונות אלו הן משחררות תמיד מעולן של כל הקושיות ואיני נוטה אליהם, כי אם כן – ישוב תשב"י למה לן? ואף אם הדברים קשים, שאכן אברהם הסכים כביכול שלא לקיים הצו האלוקי על המילה, הנה באמת אין בזה כל כך תימה שהרי כל זה היה לפני מתן תורה, וא"כ כל הדברים העמוקים שכתבת להוכיח מהש"ס אינם נוגעים לזה כלל, שהרי לענ"ד לא חל על זה דין החיוב כפי המושגים שנקטת במכתבך, רצוף התורה. אמנם נכון שהיה זה צו אלוקי למול, אך אפשר שלא בתוקף ובמובן של התפיסה שמי שעובר על זה כמוהו כעובר על ד"ת וחיובם מסיני ואילך. כנלענ"ד, ואשמח לשמוע דעתך על סברה זו.

בענין מה שכתבת בנושא אותו האיש ומאמרו על מצוה הבאה בעבירה – מכיר אני את עקומי הדברים שכתב שם, ואולם גם ע"ז אפשר לומר שלא קרב זא"ז כל הלילה, שהרי אני מדבר בצווים אלוקיים שלפני מ"ת – וכנרשם לעיל (ודומני שבשדה חמד שהזכרת יש בזה סברה כנ"ל, אך איני בטוח).

והנני אליך בכל חותם הברכות לשנה טובה וכתובה וחתומה טובה, ושפע תודה על עומק הדברים במכתבך, ועוד בה עשיריה ושבה והייתה לבאר וכו', במהרה בס"ד.

מכבודך מאד
יגאל שפרן

ג

ב"ה, כ"ז באלול תשמ"ז

לרב יגאל שפרן הנכבד
שלום רב

קבלתי את מכתבך מי"ב אלול דנא. לא עניתי עליו מיד כיון שהייתי טרוד מאד בענין משפחתי מסויים, ואתך הסליחה.

אפתח בכך שנהניתי מאד ממכתבך ומסגנונו היפה. חשבתי שאמנות זו של כתיבה יפה, מחורזת ובצירוף פסוקים ודברי חז"ל, שהגיעה לשיאה אצל חכמי ספרד בימי הביניים ונשתמרה בארצות המזרח עוד דורות רבים, כבר נשתכחה אפילו מהם. והנה רואה אני שעוד לא פסו בעלי סיגנון כזה אפילו מן האשכנזים. האם זו השפעת כתיבתו הפיוטית של מרן הרב זצ"ל? עכ"פ גרמת לי קורת רוח. תודה.

ועתה לתוכן. אף כאן נהניתי מטענותיך במלחמתה של תורה, אלא שכדרך התורה, עלי לומר שאין הדברים נרמזים לי, בעיקרם. אמנם צדקת שתירוצים ע"י תיקון הם דבר שרובו קשה ורק מיעוטא דמיעוטא יפה; אעפ"כ יש מקרים שאין מזה מפלט, ובפרט בספרים הנרשמים מאחרים. כידוע חלק ניכר מדברי הגר"א לא הועלו על ידיו על הספר, והם נמסרו לנו ע"י תלמידיו, וחלק ע"י אנשים ששמעו מפי שומעי דבריו של הגר"א. ובשלשלת זו נשתבשו הרבה דברים.

ראה למשל את דברי הגר"ח מוואלוז'ין בהסכמתו לספר מנהגי הגר"א "מעשה רב", על האמור שם בסעיף מ"ח, שאין זה מדויק. וראה את הנדפס בספר "עליות אליהו", לר' יהושע העשיל לעווין, על הגר"א, שהביא כרוז של גדולי וילנא אחר פטירת הגר"א, (במהדורת דפוס לוין אפשטיין, ירושלים תשכ"ג, ע' 78) וז"ל: ... באשר נמצאו איזה אנשים אומרים דינים והנהגות ופרושי תורה, בשם מו"ר תפארת ישראל וכו' וידוע מפורסם שלא יצא מפה קדוש הגאון הנ"ל דבר שאינו מתוקן ח"ו וכו' יש לחוש פן יוקבעו הדברים שאומרים בשמו בדפוס וכו' ע"כ. הרי שכבר אז נמסרו בשמו דברים לא מדויקים. ראה גם באותו ספר (בעמ' 90) בסעיף כ"ז, על הספר אדרת אליהו, של הגר"א, על התורה, שהביא את דברי הגר"ל וז"ל: וחובה להודיע לרבים שחלו בו ידיים לשנות הלשון ולהוסיף בו דברים, ע"כ.

ובפרט שהספר "דברי אליהו" הוא ספר ליקוטים מאוחר (נדפס לראשונה בוילנא תר"ע – ראה "בית עקד ספרים"). מקור הדברים המובאים בו בענין אברהם וממרא הוא בספר שנדפס 17 שנה לפני כן בסיגעט (בתרנ"ג – בית עקד ספרים), והוא: לקוטי חבר בן חיים לר' תזקיה פייבל פלויט (שם), שהיה כנראה רב בוזורי ההשפעה של תורת גליציה והונגריה (בחלקו הגדול ליקוטים מן החתם סופר). יש להניח, שדברים של הגר"א, שהגיעו שמה אחר זמן כה רב, ובדרך כה ארוכה, ולעולם תורני כה שונה, שינו מאד את צורתם, וקשה לסמוך עליהם.

אבל בענין זה של פקפוק באמיתות הנוסח כבר קדמוני קדמונים. ראש לכולם הוא ריש לקיש בסנהדרין כ"ז ע"א, האומר על שמועה בשם ר' מאיר: פה קדוש יאמר דבר זה?! ואביא רק עוד דוגמא אחת. עיין בבאר שבע לר' יששכר אילנבורג, לסנהדרין ריש פ' חלק בד"ה האומר אין תחית המתים מן התורה. פירש"י וכו', ושם הוא כותב וז"ל: לפי דעתי לא יצאו דברים אלה מפה קדוש רש"י אלא איזה תלמיד טועה פירש כן בגליון

ונכתב בפנים עיי"ש. הרי שאף שאין זו דרך סלולה, אעפ"כ יש מקרים שאין לנו דרך אחרת מעשית היא. ונלע"ד שאף בעניננו כך.

אין זה יכול לעלות על הדעת שהגר"א, קדוש ישראל, יאמר שאדם כל שהוא, ואפילו זה אאע"ה, רשאי להמרות את פי ה' על סמך חישוב כל שהוא, ואפילו לפני מתן תורה, כפי שרצית לתרץ. והרי גם העקידה היתה לפני מתן תורה, ושם היה חישוב יותר רציני של איסור רציחה, ובכל זאת כיון שהיה ברור לו לאאע"ה שזהו ציווי ה', לא עלה על דעתו חשבון כל שהוא והלך מיד לקיימו.

ואם מותר להפר את צו ה' לפני מ"ת, מדוע חרה אף ה' במשה שלא נענה לו ללכת בשליחותו להציל את ישראל (שמות ד', יד). וגם למרע"ה היה נימוק רציני של ענוה ומתן כבוד לאח גדול, (ראה רש"י שם בד"ה וראך ושמת בלבו).

גם מצד הסברא אין זה מתקבל על הדעת שיש הבדל בסמכות הקב"ה בין לפני מ"ת לאחר מכן; והרי מלכותו בעולם לא נשתנתה.

ההבדל הוא רק שלפני מ"ת נתכוונו ציוויי הי"ת רק לשעתם ורק לאותו אדם, ואילו אחר מ"ת הציוויים שבתורה הם לדורות ולעם כולו; אבל צו שלפני מ"ת מחייב כצו לאחר מ"ת. וראה רש"י בחולין ק' ע"ב במשנה שם בד"ה אמרו לו פסוק זה (בענין גיד הנשה) שהזהירו עליו, בסיני נאמר, ועד סיני לא הוזהרו, אלא שנכתב במקומו לאחר שנאמר בסיני ע"כ. ואליבא דידך קשה, מהו שהוסיף רש"י את המלים: "ועד סיני לא הוזהרו", הרי גם אילו הוזהרו לא היה זה מחייב. אלא שרש"י מדגיש זאת כיון שאילו הוזהרו לפני מ"ת היה זה מחייב ומחייב.

העולה מכל דברינו דלעיל הוא שלע"ד נראה שלא יצאו דברים אלו מפי קדוש של הגר"א.

ואסיים בברכת שנה טובה וכתובה וחתימה טובה למר, ביתו ולכל ישראל.

בידידות וכבוד

א. רון

ב"ה ב' חשוון תשמ"ח

שפע שפעים של ברכות שלום והוקרה רבה למעלת כבוד הרבני הגדול, דגול מרבבה, הרב רבי אברהם שליט"א, הדבק במידות בית מדרשו של אאע"ה, בו חכמה בו דעה, כנף רבנים נעלסה, קרנא רבה לאורייתא בגבורה ואון – מורנו ורבנו מר רון.

אחדשה"ט,

הגה ברך לקחתי, מכתבך הנעים מחודש תשרי השתא, ובו שפע דברי התורה והדעת בענין דברי הגר"א. ובאמת שמפליא מר לעשות בבקיאות מפליאה ממש, בבואו להוכיח דעתו כי לא מהגר"א יצאו המילים שהובאו בשמו ב"דברי אליהו" לפר' וירא ושלפיהם "נוח היה לו – לאברהם – להפסיד לעצמו משכרו הטוב... ולכן נתייעץ עם ענר אשכול וממרא" על המילה, דברים שהבאנום ב"מרחבים ב'" (ע' 7).

והנה הוכחותיו לענין הדרכים הקשות והמסוכנות בהם התגלגלו "דברי אליהו", ושהביאו לשבושים בנוסח הדברים – מזכירים את התלמיד הטועה שכתב בסוף כתובות בתוס', בשם ר' חיים כהן, שמפני סכנת הדרכים ליתא השתא למצוות ישוב א"י, חלילה. גם שם – כך אומר אני בדרך מליצה עכשיו – מפני הדרכים נשתבשו הכתובים... ובכ"א אנו בדעתנו עומדים. ומכל מקום: לענין תוקף הדברים שלפני מתן תורה, ומה שכתב מר להוכיח מסוגיית גיד הנשה – הגה לנו בזה דברים ארוכים, שכבר דנו בהם כאן בבית "מרחבים" ברחבות ובבדיקת הסוגיא בהיקף, אך לא גלאה את מר בזה עתה, אף כי לענ"ד משם גופא ראייה לשיטתנו אנו ולמה שכתבתי לו במכתבי הקודם, וכבר אמרתי שאיני מבין מדוע צריך כ"כ להתרגש ממה שכתוב בשם הגר"א כשיסוד הדברים מצוי בעצם במדרש גופא, שאברהם מתייעץ על המילה. ואולם משום אין משיבים על דבריו של גדול, ארשה לעצמי לא להכנס עמו בדברים על זה, אלא לבקש רשותו להדפיס במרחבים ג' את שני מכתביו כמאמר תגובה על דברנו אנו, בוודאי יאות לזה. כ"כ אם אפשר לשגר לי עותק מהמכתב ששלחנו לו על מכתבו הראשון אלי, אודו בכפל כפלים, ויתברך ממקור הברכות.

ואתה שלום וברכה רבה למר ולתורתו הרמה, מלאת צוף הפנג ולשד החכמה, שממש תענוג אמיתי לקרוא דבריו ולהחכים מהם עוד, ואין זאת אלא אמת ממש.

נאמנו בידידות
יגאל שפרן.

ה

ב"ה, כ"ד במרחשון תשמ"ח

לרב שפרן הנכבד
שלום רב

קבלתי את מכתבך מב' במרחשון דנא.
צר לי כי בגלל בעיות בריאות לא יכולתי להשיב מיד, ואתך הסליחה.
אכן יש לי רושם שמיצינו את מה שיש לנו לומר בענין, ומדרך הטבע המחלוקת לא
הוכרעה.

אני, המתנגד, מעדיף את הפירוש החסידי שהנך מביא, כי אברהם התייעץ בממרא רק
איך לעשות ולא אם לעשות. ומעניין שאתה, שהנך נכד המגיד ממזריטש, כפי שנתגלה
לי ממאמרך, מעדיף את הפירוש המיוחס לגר"א. גם זה מסימני עקבתא דמשיחא.

כמובן שמותר להדפיס את דברי, כבקשתך, גם צלמתי את מכתבך, כבקשתך.
בברכה חמה ונאמנה
א. ר.